

ISSN2464-0344

Res novae

Revija za celovito znanost
Journal for Integrated Science

Bernard Goršak

IMMANENT TRANSCENDENCE AND THE CHRISTIAN UNDERSTANDING OF THE
EMERGENCE OF THE NEW HEAVEN AND EARTH

Janez Drobnič

ETIČNO-ZGODOVINSKI PRESEK DOBRODELNIH DEJAVNOSTI

Simon Malmenvall

DRŽAVNO ŠOLSTVO IN KATOLIŠKO RAZSVETLJENSTVO V AVSTRIJSKIH DEŽELAH

David Petelin

CERKVENA ARHITEKTURA V LJUBLJANI MED OBEMA SVETOVNIMA VOJNAMA
(1918–1941)

Nik Trontelj

KOMUNISTIČNI SODNI PROCES PROTI DR. JANEZU VEIDERJU

Fakulteta za pravo in ekonomijo, Katoliški inštitut
Faculty of Law and Economics, Catholic Institute

LETNIK 9 • 2024 • ŠTEVILKA 1

Res novae

Res novae: revija za celovito znanost

Izdajatelj in založnik:

Fakulteta za pravo in ekonomijo, Katoliški inštitut

Naslov uredništva:

Res novae, Krekov trg 1, 1000 Ljubljana, Slovenija

Odgovorni urednik:

Andrej Naglič

Glavni urednik:

Matic Batič

Spletni naslov:

<http://www.katoliski-institut.si/raziskovanje/res-novae>

E-pošta:

matic.batic@kat-inst.si

Uredniški odbor:

Philip Booth (St Mary's University, London, Velika Britanija), Mihai Dragnea (Universitetet i Sørøst-Norge, USN Handelshøgskolen, Vestfold, Norveška), Andres Fink (Pontificia Universidad Católica Argentina, Facultad de Ciencias Sociales, Buenos Aires, Argentina), Aleksandra Kostić Tmušić (Univerzitet u Prištini, Filozofski fakultet, Kosovska Mitrovica, Srbija/Kosovo), Simon Malmenvall (Univerza v Ljubljani, Slovenski šolski muzej, Ljubljana, Slovenija), Aleksej Martinjuk (Respublikanski inštitut višje šole, Minsk, Belorusija), José Ignacio Murillo (Universidad de Navarra, Instituto Cultura y Sociedad, Pamplona, Španija), Mitja Steinbacher (Katoliški inštitut, Fakulteta za pravo in ekonomijo, Ljubljana, Slovenija), Dorina Dragnea (Institutul Național Al Patrimoniului, Bukarešta, Romunija), Anton Stres (Katoliški inštitut, Fakulteta za pravo in ekonomijo, Ljubljana, Slovenija).

Redakcija te številke je bila zaključena 17. 9. 2024.

Tisk:

Itagraf d. o. o., Ljubljana

Oblikovanje in prelom:

Breda Sturm

Naklada:

100 izvodov

Letna naročnina:

28€ (Slovenija), 40€ (Evropa), 57\$ (ostalo navadno),

66\$ (ostalo prednostno)

ISSN (tiskana verzija): 2464-0344

ISSN (elektronska verzija): 2464-0352

Res novae

Revija za celovito znanost
Journal for Integrated Science

SPIRITUS
AUTEM
VIVIFICAT

LETNIK 9 • 2024 • ŠTEVILKA 1

Impressum

Res novae je znanstvena recenzirana periodična publikacija, ki jo izdaja Fakulteta za pravo in ekonomijo pri Katoliškem inštitutu. Izhaja dvakrat letno v elektronski in tiskani obliki. Revija pokriva široko področje družboslovja (pravo, politologija, ekonomija) in humanistike (filozofija, zgodovina). Vsebinsko jedro predstavljajo raziskave interakcij med religijo in družbo, med drugim problematike, ki obravnavajo razmerje med osebno in ekonomsko svobodo z družbeno etično odgovornostjo. Revija objavlja izvirne znanstvene in pregledne znanstvene članke. Izvirni znanstveni članki prinašajo avtorjevo samostojno, kritično in inovativno obravnavo izbrane tematike z njegovimi lastnimi tezami ali zaključki, pregledni znanstveni članki pa kritično prikazujejo kontekst izbrane tematike ob upoštevanju tradicionalnih in sodobnih dognanj določene znanstvene discipline. Revija objavlja prispevke v slovenskem in v angleškem jeziku. Objave v *Res novae* se ne honorirajo, prispevki pa morajo biti izvirni in ne smejo biti predhodno objavljeni v nobeni drugi znanstveni reviji. Za objavo v *Res novae* veljajo mednarodni etični standardi znanstvenega raziskovanja, citiranja in navajanja literature. Prispevke je treba poslati na naslov: matic.batic@kat-inst.si. Vsak prispevek je ocenjen z najmanj enim recenzentskim mnenjem. Postopek recenzentskega pregleda naj ne bi trajal več kot tri mesece.

Vsebina

Bernard Goršak

Immanent Transcendence and the Christian Understanding
of the Emergence of the New Heaven and Earth

7

Janez Drobnič

Etično-zgodovinski presek dobrodelnih dejavnosti

47

Simon Malmenvall

Državno šolstvo in katoliško razsvetljenje
v avstrijskih deželah

75

David Petelin

Cerkvena arhitektura v Ljubljani med obema svetovnima
vojnama (1918–1941)

95

Nik Trontelj

Komunistični sodni proces proti dr. Janezu Veiderju

140

David Petelin¹

Cerkvena arhitektura v Ljubljani med obema svetovnjima vojnama (1918–1941)

Izveček: Ljubljana je po prvi svetovni vojni postala del Jugoslavije in se uveljavila kot slovensko upravno, kulturno, znanstveno in politično središče. Mesto se je hitro širilo, tako po površini kot po številu prebivalcev, nastale so tudi nove župnije. Zaradi intenzivne gradbene dejavnosti so leta 1935 nekatere okoliške vasi uradno priključili mestu v enotno upravno območje Mestne občine Ljubljanske. Slovenska samozavest se je odražala tudi v razvoju cerkvene organizacije in živahni gradbeni dejavnosti. Razvoj cerkvene arhitekture je bil močno zaznamovana z delom arhitektov Jožeta Plečnika in Ivana Vurnika. Poleg njiju sta na tem področju ustvarjala še arhitekta Herman Hus in Momir Korunović. V razponu dvajsetih let je bilo v mestu zgrajenih največ novih cerkva in drugih stavb verskih ustanov, s tem pa je tudi slovensko katolištvo doseglo svoj zenit v urbanem prostoru Ljubljane.

Ključne besede: cerkvena arhitektura, Ljubljana, Kraljevina Jugoslavija, Katoliška Cerkev, Jože Plečnik, Ivan Vurnik, Herman Hus, Momir Korunović, Srbska pravoslavna Cerkev

¹ Dr., Inštitut IZRA, Zihherlova 39, 1000 Ljubljana, Slovenija; david.petelin@gmail.com.

Abstract: After the First World War, Ljubljana became part of Yugoslavia and established itself as the administrative, cultural, scientific and political centre of Slovenia. The city expanded rapidly, both in area and population, and new parishes were established. In 1935, due to intensive construction activity, some of the surrounding villages were officially incorporated into the single administrative area of the Municipality of Ljubljana. Slovenian self-confidence was also reflected in the development of the church organisation and the lively construction activity. The development of church architecture was strongly influenced by the work of Jože Plečnik and Ivan Vurnik. In addition, the architects Herman Hus and Momir Korunović worked in this field. In the span of twenty years, the city saw the largest number of new churches and other religious buildings, and Slovenian Catholicism reached its zenith in Ljubljana's urban space.

Keywords: church architecture, Ljubljana, Kingdom of Yugoslavia, Catholic Church, Jože Plečnik, Ivan Vurnik, Herman Hus, Momir Korunović, Serbian Orthodox Church

Uvod

Po prvi svetovni vojni, ki se je končala v jesenskih mesecih leta 1918, je habsburška monarhija razpadla, na njenem pogorišču pa so nastale številne nove države kot plod spremenjenih mednarodnih političnih razmer in dolgoletnih narodno-emancipacijskih teženj avstro-ogrskih Slovanov. Nekdanje glavno deželno mesto Kranjske Ljubljana je postala del nove jugoslovanske države in se dokončno uveljavila kot upravno in politično² središče Slovenije. Ljubljana je veljala že pred izbruhom prve svetovne vojne za neformalno narodno središče z močnim meščanskim slojem intelektualcev, kulturnikov, novinarjev, gospodarstvenikov in politikov. Čeprav je bil *de iure* v mestu sedež le deželne, torej regionalne uprave, se je *de facto* mesto že od sredine 19. stoletja vedno bolj uveljavljalo kot kulturno središče z najrazličnejšimi društvi, pa tudi kot ekonomsko in industrijsko središče. Bilo je edino večje mesto na Slovenskem, kjer so imeli Slovenci dejansko demografsko, politično in kulturno prevlado.

Z vidika umetnostne zgodovine je njeno zunanjo podobo v največji meri zaznamovala mešanica avstrijskega in beneškega baroka. Vse do 18. stoletja se je mesto urbanistično razvijalo znotraj mestnega obzidja, s prihodom železnice v štiridesetih letih 19. stoletja pa se je začela Ljubljana širiti v skladu s takratnimi evropskimi trendi, torej z urbanističnim

- 2 Leta 1918 je bila v Ljubljani ustanovljena Narodna vlada Slovenije, ki se je leta 1919 reorganizirala v deželno vlado. Po vidovdanski ustavi leta 1921 je Ljubljana ostala samo še sedež pokrajinske uprave za Slovenijo. Po tej ustavi je bilo slovensko ozemlje razdeljeno na dve oblasti, mariborsko in ljubljansko. Upravna razdelitev Slovenije je bila vnovič spremenjena po državnem udaru leta 1929, ko sta bili mariborska in ljubljanska oblast združeni v Dravsko banovino s sedežem v Ljubljani.

coniranjem bivalnih in tovarniških obratov, nastankom posebnih četrti enodružinskih vil, mrežastim urbanističnim rastrom geometrijskih zazidalnih otokov, vpeljavo sodobnega kanalizacijskega in vodovodnega omrežja itd. V času med obema svetovnjima vojnama se je še močnejše okrepila kulturna vloga Ljubljane. Odprte so bile nove kulturne in znanstvene ustanove. Najpomembnejša pridobitev za Ljubljano je bila ustanovitev slovenske univerze leta 1919, saj so se s tem v mesto začeli vračati številni izobraženci in umetniki, ki so se že uveljavili v tujini (Porok 2018, 17). Dvajseta in trideseta leta 20. stoletja zato predstavljajo obdobje, ko je Ljubljana precej spremenila svoj videz. K temu je prispevala težnja, da bi prestolnica Slovencev v novi državi južnih Slovanov dobila vse za narod pomembne kulturne ustanove in njim pripadajoče objekte, obenem pa tudi težnja, da bi izgubila videz avstrijskega provincialnega mesta (Lazarini 2019, 63).

»Utripanja mesta pa ne občutijo samo bližnja predmestja, temveč tudi oddaljene vasi. Centrifugalna sila draginje, špekulacija z zemljišči in odmiranje kmetijskega življa z asimiliranjem mestnemu načinu življenja so pritegnili v vrtinec mestnih valov tudi vasi, ki jih loči od mesta še ravno polje. Rasejo in širijo se ter skušajo premostiti razdaljo, ki jih loči od mesta. S svojo vasjo nimajo te naselbine nikakih organskih vezi. Ne živijo življenja, kakor njihova matična vas. Nasprotno – to so tipalke ekspanzivnega mesta, ki spreminjajo okolico in jo pripravljajo za inkorporacijo mestnemu telesu,« je leta 1937 zapisal v članku prvi Plečnikov diplomiranec in sodelavec arhitekt France Tomažič (1899–1968), dve leti po nastanku t. i. Velike Ljubljane (Tomažič 1937, 101). Mesto se je namreč med vojnama ob glavnih vpadnicah počasi širilo navzven (Mihevc 2000, 21). Zaradi intenzivne gradbene dejavnosti so leta 1935 nekatere ljubljanske okoliške vasi ura-

dno priključili mestu v enotno upravno območje takratne Mestne občine Ljubljanske (Mihevc 2000, 23). Veliki Ljubljani so priključili naselja celotne občine³ Moste, Šiško, Vič, južni del občine Ježica, del katastrske občine Šmartno in katastrsko občino Štepanja vas (Mihevc 2000, 21). Mestno ozemlje se je povečalo na 6500 ha površine,⁴ Ljubljana je postala tretje največje mesto v Jugoslaviji (Mihelič 1983, 17). Mesto je imelo leta 1931 po popisu 59.765 prebivalcev, leta 1939 jih je bilo 79.050 (Vrišer 1956, 29; Ferenc 1999, 485–495), ob izbruhu aprilske vojne aprila 1941 pa je mesto že preseglo sto tisoč prebivalcev (Šumi 1980, 118). Kljub temu so priključeni deli rasli bolj ali manj brez urbanističnih načrtov (Mihevc 2000, 21). Na rast je vplivala predvsem upravna in politična funkcija mesta, povečanje obrti in trgovine ter živahne kulturne dejavnosti, medtem ko je industrijsko ostajalo slabše razvito (Petelin et. al 2022, 7).

Mestni razvoj se je odražal tudi v razvoju cerkvene organizacije in gradnji številnih novih sakralnih objektov, kar je tudi raziskovalni predmet tega članka. Četudi prav razvoj sakralne arhitekture v tem času vse do danes močno zaznamuje podobo mesta, ta tematika še ni bila sistematično predstavljena ter umeščena v širši kontekst razvoja Ljubljane. V prvem delu članka najprej izpostavimo splošne značilnosti

3 Moste, Vič, Zgornja Šiška, Dravlje, Šentvid, Šmartno pod Šmarno goro, Sv. Križ (Žale), Zelena Jama, Ježica, Polje, Podgorica, Kleče, Savlje, Jarše, Stožice, Tomačevo, Štepanja vas, Obrije, Šmartno Dobrova in Rudnik.

4 Mestna površina se je povečala iz približno 3.400 ha v času franciscejskega katastra, ko je imela Ljubljana eno mestno in sedem predmestnih katastrskih občin (Gradišče, kapucinsko, karlovško, krakovsko, poljansko, šempetrsko in trnovsko predmestje), na 6.538 km² ter zajela 17.317 gospodinjstev.

razvoja sakralne arhitekture med obema vojnama in vloga najpomembnejših arhitektov, v jedru razprave pa nato sledi kronološki pregled cerkvene arhitekture v Ljubljani oziroma arhitekturni razvoj z novimi verskimi stavbami. Večina pozornosti je posvečena novim cerkvam katoliške skupnosti, ki so predstavljale tudi veliko večino novih zgradb, obravnavana pa je tudi vloga drugih verskih skupnosti, predvsem Srbske pravoslavne cerkve, ki je v novih državnih razmerah v Ljubljani v tem času močno okrepila svojo prisotnost, tudi simbolično z gradnjo pravoslavne cerkve na reprezentativni lokaciji.

Cerkvena zgradba v vlogi verskega, simbolnega in identitetnega središča

Slovanski arhitekti, ki so se večinoma šolali pri dunajskem arhitektu Ottu Wagnerju (1841–1918), so se z nastankom nacionalnih držav na pogorišču avstro-ogrskega imperija odvrnili od svojega učitelja in skušali razviti narodne arhitekturne sloge (Hrausky in Koželj 2007, 13). Odločilni dejavniki pri nastajanju nove ljubljanske mestne podobe so bili poleg Mestne občine Ljubljanske, ki se je med drugim ukvarjala z zidavo večjih kompleksov delavskih stanovanj, različni javni fondi, ter seveda cerkvene ustanove. V oblikovnem pogledu sta poleg drugih načrtovalcev prispevala pomembne pobude zlasti nosilca univerzitetnih kateder za arhitekturo Ivan Vurnik (1884–1971) in Jože Plečnik (1872–1957) (Šumi 1980, 118). Zato je razumljivo, da je tudi razvoj cerkvene arhitekture v Ljubljani med vojnama, ki je bila zlasti prek Dunaja tesno povezana s širšim srednjeevropskim prostorom, močno zaznamovana z delom Plečnika in Vurnika, protagonista nove ustanovljene »tehnike« na univerzi, iz katerega je ka-

sneje zrasla oznaka »ljubljska šola za arhitekturo«,⁵ ki sta vsak na svoj način razvila samostojen tip sodobne cerkvene umetnosti. Vurnik se je po začetnih romantičnih poskusih, v katerimi je zagovarjal poseben slovenski arhitekturni slog, v tridesetih letih izrazito usmeril v sodobni funkcionalizem. V okviru svojega seminarja se je začel bolj poglobljeno ukvarjati s problemi urbanizma in je uvedel nov predmet – nauk o gradnji mest, pozneje pa je predaval celo o deželnem planiranju. Leta 1921 je Vurnik na šolo za arhitekturo povabil Plečnika, ki je po poučevanju v Pragi začel predavati še v Ljubljani ter jo v tem času s svojim vsestranskim delovanjem močno zaznamoval. Plečnikov seminar z interpretacijo klasičnega regionalizma je obravnaval arhitekturo predvsem kot estetski, prostorsko-plastični fenomen. Plečnik ni samo prevzel akademskega položaja na mladi univerzi, temveč je sanjal o drugačni in lepši Ljubljani. V njej je med leti 1921–1957 poskušal uresničiti svojo vizijo prestolnice Slovencev (t. i. Plečnikova Ljubljana), v obdobju med obema vojnama pa je veljal za nesporno avtoriteto v arhitekturi. Plečnik je tudi eden redkih arhitektov 20. stoletja, ki se je predano posvetil sakralni arhitekturi in poleg zgradb oblikoval tudi številne izdelke cerkvenega posodja (Hrausky, Koželj in Prelovšek 2006, 27).

Gradnja cerkva je bila skozi celotno zgodovino tradicionalno gonilo arhitekturnega razvoja. Jožetu Plečniku je ustvarjanje sodobnega cerkvenega prostora pomenilo osrednjo os umetniškega razvoja. Plečnik se je vse življenje ukvarjal z vpra-

5 Glavni pobudnik za njeno ustanovitev je bil Ivan Vurnik, učenec Marksa Fabianija, ki je že od leta 1919 predaval na tehnični fakulteti. Med njegovimi realizacijami iz dvajsetih let sta posebej značilni stavbi Združne gospodarske banke na Miklošičevi cesti (1921–1922) in Sokolski dom na Taboru (1923–1926).

šanjem, kako v sodobnem svetu, v času velikih tehnoloških, ideoloških in estetskih sprememb, načrtovati prostore verskih obredov. (Zver 2023) Osrednji razlog za povečane potrebe po gradnji večjih verskih objektov je bilo predvsem povečano število prebivalcev in nastanek novih ljubljanskih župnij. Glede gradnje cerkvenih poslopij je imel odločilno besedo arhitekt Plečnik, ki je bil za mestne oblasti najbolj sprejemljiv, kot graditelj katoliških cerkvenih stavb pa se je uveljavil tudi generacija mlajši arhitekt Herman Hus, bolj znan kot avtor t. i. malega nebotičnika na Igriški ulici (Kolar 2014, 375).

Cerkvene stavbe ne odražajo samo potrebe po pokritem, svetem in zamejenem obrednem prostoru, temveč tudi duha časa, v katerem so idejno nastale, četudi samo na papirju. To se kaže na različnih področjih, od gradbeno-tehničnega napredka (npr. uporaba armiranega betona v 20. stoletju) in številnih sočasno bivajočih umetnostnih slogov (zadnji izdihljaji klasicizma, Vurnikov narodni slog, Plečnikov originalni eklekticism in pohod funkcionalizma oziroma modernizma z eno generacijo mlajših arhitektov) do politične moči posameznih verskih subjektov (izgradnja »državne« pravoslavne cerkve v najbolj eminentnem delu Ljubljane ob promenadi) in simbolne zaznamovanosti prostora. Cerkve oziroma cerkveni zvoniki so vse od nastanka srednjeveških mest vizualno zaznamovali urbano silhueto in predstavljali višinske poudarke. Cerkve in prostori ob njih so vse do druge svetovne vojne v klasičnem arhitekturnem jeziku predstavljali simbolno središče kraja, naselja ali mestne četrti v nizu anonimnih stanovanjskih stavb ter jim dajali identiteto.⁶ Kljub temu da se je bazilika (podolgovata obokana dvorana)

6 Simbolno govorico zvonikov so po drugi svetovni vojni prevzeli dimniki tovarn in predvsem stanovanjske stolpnice.

kot osnova za arhitekturo krščanskega obrednega prostora v dva tisoč letih na videz le malo spreminjala, je bila cerkvena arhitektura v evropskem prostoru vselej gonilo tehnološkega in umetniškega razvoja, saj je ravno program cerkve terjal najbolj ambiciozne rešitve (Zver 2023). Kljub tisoč dvesto let kontinuiranega krščanstva na območju Ljubljane in izrednem številu cerkva iz najrazličnejših obdobj in umetnostnih slogov preseneča dejstvo, da je bilo prav v obdobju med obema svetovnjima vojnama – v dobrih dvajsetih letih, za katero zgodovinarji še zdaj niso dali imena – v mestu zgrajenih, dograjenih in prenovljenih največ novih cerkva. Kje torej iskati razloge? Zagotovo v dejstvu, da se je Ljubljana v času Kraljevine Jugoslavije demografsko, upravno in kulturno povečala, obenem pa tudi v spremembah na cerkvenem področju z nastankom novih župnij v prvi polovici 20. stoletja. Z gradnjo cerkvenih objektov je v tem času katolištvo na Slovenskem doseglo svoj zenit tudi v urbanem prostoru Ljubljane.

Nastanek novih župnij po prvi svetovni vojni

Ljubljana je imela v okviru organiziranosti Katoliške Cerkve eno samo župnijo skoraj pol tisočletja. Ta je bila pri cerkvi sv. Petra *extra muros*, geografsko pa je obsegala velik del dežele Kranjske in bila ustanovljena kot prafara na prehodu iz 9. v 10. stoletje. Tako je bilo vse do leta 1461, ko je bila ustanovljena ljubljanska škofija. Takrat se je notranje mesto s predmestji osamosvojilo v samostojno župnijo (Rus 1934, 88). Dve župniji sta obstali do cerkvenih reform cesarja Jožefa II. (vladal: 1780–1790), ki je določil, naj se prevelike župnije razdelijo v manjše. Tako so bile v mejah mestnega pomerija s cesarskim odlokom z dne 2. oktobra 1783 ustanovljene še tri nove žu-

pnije: šentjakobska, frančiškanska in trnovska.⁷ Načrt o regulaciji župnij je izšel dne 3. aprila 1785, nove meje vseh petih mestnih župnij pa so bile slovesno razglašene z bobnanjem po mestnih trgih in križiščih ulic. Štiri župnije so spadale pod ljubljansko knezoškofijo, župnijo pri cerkvi Marijinega oznanjenja pa so upravljali frančiškani (Rus 1934, 88). Tovrstna razdelitev se je ohranila stoletje in pol. V času Avstro-Ogrske je bila 25. oktobra 1908 ustanovljena župnija Vič pri cerkvi sv. Antona Padovanskega, v Kraljevini Jugoslaviji pa so se osamosvojile še nadaljnje tri župnije (Kolar 2014, 361): župnija sv. Frančiška v Šiški leta 1928,⁸ 1. januarja 1934 župnija sv. Cirila in Metoda pri cerkvi sv. Krištofa za Bežigradom (Slovenec 1934) in župnija Moste leta 1938 (Benedik in Trunkelj 2012, 411). Temelj organiziranosti katoliške skupnosti na širšem območju mesta je bilo devet župnij,⁹ ki so bile organizirane v okviru dekanije Ljubljana–mesto (Kolar 2014, 360). Med vsemi je po obsegu in številu članov¹⁰ izstopala župnija sv. Petra (Krajevni leksikon Dravske banovine 1937, 373; Koršič Zorn 2000).

Ob župnijskih cerkvah so vlogo središč cerkvenega življenja predstavljale še druge mestne cerkve, sicer večinoma v lasti redovnih skupnosti. Med temi so bile: uršulinska cerkev Svete Trojice, cerkev Marije Pomočnice na Rakovniku, cerkev sv. Jožefa na Poljanah, cerkev Marije Pomočnice v Križankah, cerkev

7 Zavetniki petih župnij so upodobljeni na Marijinem stebru pred cerkvijo sv. Jakoba. Štiri župnije so bile poverjene oskrbovanju posvetne duhovščine ljubljanske škofije.

8 4. oktobra 1927 sprva kot ekspozičura in 5. julija 1928 na praznik sv. Cirila in Metoda kot samostojna župnija.

9 Stolnica sv. Nikolaja, sv. Jakob, Marijino oznanjenje, sv. Peter, Trnovo, Spodnja Šiška, Sv. Ciril in Metod za Bežigradom, Vič in Moste.

10 Leta 1941 je župnija sv. Petra štela čez 16.000 članov v mestu in še 10.000 zunaj mestne občine.

Srca Jezusovega na Taboru, cerkev sv. Jožefa na Selu in cerkev sv. Terezije Deteta Jezusa na Kodeljevem. Iz avstrijskega obdobja, v katerem je bilo čutiti zgodovinsko vez med državo in vladarsko hišo ter katoliško skupnostjo, so Slovenci prešli v jugoslovansko, kjer je katoliška skupnost postala manjšinska (Kolar 2014, 361). V Ljubljani se je srečevala s protestantsko in nato še s srbsko pravoslavno skupnostjo. Po katoliških cerkvah je bilo potrebno moliti za pravoslavnega vladarja, prepevati državno himno, usklajevati potrebe verskega pouka z drugimi krščanskimi skupnostmi ter se znova in znova soočati z nerešenim vprašanjem pravnega statusa katoliške skupnosti (Kolar 2014, 375). V nadaljevanju prispevka po kronološkem vrstnem redu predstavljamo nove gradnje in najpomembnejše obnove katoliških verskih objektov v Ljubljani v času med obema svetovnima vojnoma, začenši s cerkvijo sv. Jožefa na Poljanah, katere gradnja se je začela že pred prvo svetovno vojno.

Cerkev sv. Jožefa na Poljanah (1895–1922)

Cerkev sv. Jožefa ima svoje korenine še v 19. stoletju in je bila v grobem sezidana še pred obravnavanim obdobjem, vendar je bila resnično dokončana šele v dvajsetih letih 20. stoletja. Zidava cerkve sv. Jožefa je bila v prvi vrsti povezana s ponovnim prihodom jezuitov v Ljubljano ob koncu 19. stoletja. Po ljubljanskem potresu leta 1895 so po pozivu ljubljanskega škofa Jakoba Missie pričeli z gradnjo novo cerkve, ki bi bila namenjena t. i. potresni pobožnosti, vsakoletni spominski slovesnosti ob obletnici potresa. 4. avgusta 1912 je škof Anton Bonaventura Jeglič blagoslovil temeljni kamen in dve leti kasneje so cerkev po načrtih avstrijskega arhitekta in benediktinca Anzelma Wernerja že večinoma dokončali v neoromanskem slogu. Ta je znotraj oblikovana kot dvorana

pod kupolo in pred prezbiterijem (Bernik in Prešeren 2001, 48). Ob izgradnji je bila s svojim zvonikom ena največjih cerkva ne samo v Ljubljani, temveč tudi na Kranjskem.

Zaradi izbruha prve svetovne vojne je avstro-ogrška vojska prevzela zgradbo in jo uporabila kot vojašnico ter skladišče. V vojaški upravi je ostala vse do leta 1921; šele naslednje leto jo je škof Anton Bonaventura Jeglič blagoslovil (Benedik in Trunkelj 2012, 433). V naslednjih letih se je počasi zaključevala gradnja cerkve (Kolar 2014, 361), v kateri so leta 1940 po Plečnikovih načrtih postavili glavni oltar¹¹ in cerkev razglasili za narodno svetišče sv. Jožefa (Benedik in Trunkelj 2012, 433). Ob cerkvi je sredi dvajsetih let zaživel še dom duhovnih vaj in sedež jezuitske skupnosti,¹² ki ga je prav tako zasnoval Plečnik.

Obnova cerkve sv. Jerneja v Šiški (1922–1927) in gradnja župnijske cerkve sv. Frančiška Asiškega (1925–1931)

Središče Spodnje Šiške¹³ je bilo že od srednjega veka ob cerkvi sv. Jerneja, imenovani tudi »stara Cerkev«, ki velja za naj-

11 Kip zanj je izdelal kipar Božidar Pengov.

12 Po drugi svetovni vojni je socialistična oblast leta 1949 nacionalizirala cerkev in bližnje cerkvene zgradbe. V njej je nato do leta 1991 deloval prvi slovenski filmski studio Viba film, kasneje pa je bilo v njej skladišče filmskih kulis. V času prvega obiska papeža Janeza Pavla II v Sloveniji leta 1996 so bili cerkev in pripadajoči okoliški objekti v postopku denacionalizacije v celoti prenovljeni in vrnjeni jezuitom.

13 Kadar govorimo o četrtni skupnosti oziroma severozahodnem mestnem predelu Ljubljane, moramo omeniti, da sta obstajali že od 13. stoletja ločeni Spodnja in Zgornja Šiška. Ime sta dobili po besedi hiša, kajža, hiška, »šiša« po ljubljansko. Sosednji vasi Zgornja in Spodnja Šiška sta bila nato v vsakdanjem jeziku skupaj in kasneje tudi uradno upravno poimenovani Šiška.

starejšo ohranjeno cerkev v Ljubljani. Prvič je bila omenjena že leta 1308. Sv. Jernej je v osnovah še romanska in pozneje barokizirana cerkev. V dvajsetih letih 20. stoletja je Plečnik v njeni bližini načrtoval ureditev lokalne tržnice, a se zamisel ni uresničila. Pozneje so ga prosili, naj cerkev zaščiti pred vodo, ki s Šišenskega hriba vdira v stene prezbiterija. Plečnik je dal stene cerkve ostrgati, ob prezbiteriju je postavil povečano zakristijo, celoto pa obdal s streho na stebrih. Tudi vhodni zvonik je obdal s podobno lopo. Ob levi strani cerkve je uredil široko stopnišče, ki vodi na cesto proti hotelu Bellevue (Krečič 1991, str. 69–70).

Spodnja Šiška je dokončna prešla pod ljubljansko občino leta 1914, Zgornja Šiška s središčem ob Vodnikovi ulici pri gradu Jama in Vodnikovi domačiji pa leta 1934. Ob prelomu 19. stoletja se je Spodnja Šiška že spreminjala iz vasi v predmestje, kjer so se prebivalci večinoma ukvarjali z neagrarno dejavnostjo. Vse do sedemdesetih let 19. stoletja, ko je bila zgrajena še gorenjska proga Ljubljana–Trbiž, območje Spodnje Šiške ni imelo večjega vpliva na Ljubljano. Spodnja Šiška, ki je pokrivala tudi Tivoli, je veljala predvsem za prvo gorenjsko vas z dobrimi gostilnami, veselicami in prebivalstvom, ki je bilo predvsem kmečko in obrtniško naravnano, veliko ljudi pa je bilo zaposlenih tudi na železnici. Eden prvih večjih urbanih zagonov je bila izgradnja pivovarne Union bratov Kosler. Ti so leta 1866 kupili Cekinov grad v Spodnji Šiški in na drugi strani Celovške ceste naslednje leto zgradili pivovarno, ki je kmalu postala največja pivovarna na Kranjskem.

Do druge svetovne vojne je podoba Šiške ostala zaznamovana s kmečko arhitekturo z gospodarskimi poslopji in kozolci, predmestnimi večinoma enonadstropnimi hišami s poslovno dejavnostjo v pritličju, sodobnimi večnadstropnimi sta-

novanjskimi stavbami obodne zazidave in enodružinskimi hišami. Že Maks Fabiani je leta 1899 območje Spodnje Šiške vključil v regulacijski načrt za severni del Ljubljane, vendar ta ni bil sprejet. Tudi Plečnik je v načrtu Velike Ljubljane zarisal ring okoli mestnega jedra, saj je načrtoval krožno cesto od Zelene jame, mimo Bežigrada (svetokriški okraj) do nove šišenske cerkve, okrog Rožnika do cerkve sv. Antona na Viču, skozi Mestni log proti Trnovemu in Krakovu in čez Ljubljano na Dolenjsko cesto. Po zgledu Wagnerjevih dunajskih »becirkov« je načrtoval pol avtonomne mestne četrti, ki jih je z radialnimi cestami povezal na glavne mestne vpadnice. Plečnik je območje Šiške razdelil na pahljačasto mrežno ureditev z glavno osjo Celovške ceste. Kljub temu se je Šiška dokaj samoniklo razvijala predvsem vzdolž mestnega kraka Celovške ceste. Šišenski del Ljubljane se je ekstenzivno širil od začetka 20. stoletja skozi amorfno tkivo starega vaškega jedra, kjer se je zazidava podrejala bolj stari zemljiški parcelaciji kot pa načrtni urbanistični ureditvi.

Spričo hitrega razvoja severozahodnega ljubljanskega predmestja je v dvajsetih letih 20. stoletja dozorela misel o ustanovitvi posebne župnije. Za novo predvideno župnijo Šiška (Kolar 2014, 361) so med letoma 1925 in 1931 zgradili cerkev po Plečnikovih načrtih (Benedik in Trunkelj 2012, 441). Ko se je Plečnik vrnil v domovino, so bili namreč frančiškani prvi, ki so mu ponudili priložnost za monumentalno delo. Sprva lokacija za cerkev ni bila določena. Plečnik je želel stavbo postaviti kot dominantno na vrh Šišenskega hriba in do nje urediti monumentalen dostop. Na njegovo razočaranje so frančiškani za gradnjo cerkve kupili zemljišče na neizraziti legi sredi njiv. Najprej jim je Plečnik ponudil že izdelan projekt za cerkev v Pragi iz leta 1922, ki je bila zasnovana v obliki klasičnega templja (Hrausky, Koželj in Prelovšek 1996, 164).

Za cerkev sv. Frančiška Asiškega je nekoliko predelal projekt s tem, da je opustil zunanje stebrišče, notranji prostor pa je osredinil v kvadrat. Dvorano je zasnoval s poglobljeno srednjo ladjo, okoli katere je speljan steborni obhod. Zaradi tega je glavni oltar pomaknjen proti sredini in oblikovan kot samostojen prostor v širšem prostoru. Dvorana z ravnim lesenim stropom in nizom vrhnjih oken ustvarja vtis starokrščanske bazilike, ki je bila za Plečnika izvorni tip cerkve (Hrausky in Koželj, 2007, 125). V notranjosti cerkve je predvidel postopno sakralizacijo s prostostoječimi, nepravilno razporejenimi oltarji, a ta zamisel se ni uresničila. Zasnoval je relativno prostorno kripto, v njej je za obok nad oltarjem uporabil arheološke ostanke najstarejših cerkva na praškem gradu, kar je na simbolni ravni prispelo k zgodovinski legimitnosti cerkve (Hrausky, Koželj in Prelovšek 2006, 30).

Cerkveni vrh je za nekaj časa celo zaustavil gradnjo nove šišenske župnijske cerkve, razlogi pa naj bi bili v tem, da je arhitektura preveč poganska, torej starogrška oziroma rimska – kljub temu da je renesansa najbolj črpala prav iz teh virov. Kot je pojasnil publicist, kustos in predavatelj na Fakulteti za arhitekturi Miloš Kosec, je ta nesporazum *»bolj rezultat kulturne nerazgledanosti nekaterih cerkvenih umetnostnih kritikov, je bil hitro razčiščen, in Plečnik je zgodaj prepoznan kot tisti umetnik, ki je sposoben ustvarjati duhovno polnovredno krščansko umetnost, ne da bi se ponavljal vzorce iz preteklosti. V Plečnikovih delih ni ponavljanja, tako ne v odnosu do zgodovine arhitekture kot tudi ne do svojih preteklih del: klasična dediščina se skozi ustvarjalni proces nadgrajevanja in metamorfoze vedno pretvarja v nekaj novega in še nevidenega«* (Zver 2023). O sami cerkvi je Plečnik dejal: *»Čisto toskanska v notranjščini – vzunaj precej stroge pa svobodnejše.«* (Hrausky, Koželj in Prelovšek 1996, 166) Klasična fasada cerkve je poenostavljena in ima

skrbneje obdelan le stebni portal. Zvonik stoji za oltarjem v osi glavnega vhoda in se od višine venca nadaljuje s krožnim stolpom, ki ga zaključuje renesančni tempietto (Hrausky in Koželj 2007, 125), zato nehote spominja na angleško pozno-baročno arhitekturo (Hrausky, Koželj in Prelovšek 1996, 165). Cerkev je bila posvečena že leta 1927, z opremljanjem pa se je arhitekt ukvarjal vse do smrti (Hrausky in Koželj 2007, 125).

Svetišče Marije Pomočnice na Rakovniku (1931–1938)

Rakovnik pri Ljubljani leži med južnim pobočjem Golovca in Ljubljanskim barjem. Svoje ime naj bi dobil po potočnih rakah, dolgo pa je bil znan po dvorcu z vrtom, ki ga je obnovil ljubljanski odvetnik Janez Bučar (Putschar) v prvi polovici 17. stoletja. Leta 1900 je graščino odkupilo Društvo za zgradbo zavetišča in vzgajališča ter jo nato podarilo salezijancem. Prvi salezijanci so se v двореc naselili leta 1901 in mu čez leto dni prizidali enonadstropno poslopje. Kmalu so začeli s pripravami za gradnjo neogotske cerkve in zavoda ter ustanovili Družbo za gradnjo svetišča Marije Pomočnice (Di Battista 2015, 113)

Različne načrte za cerkev in zavod je pripravil italijanski arhitekt Mario Ceradini (1864–1940), profesor na Albertinski akademiji v Torinu. Temeljni kamen svetišča je bil blagoslovljen leta 1904, leta 1908 pa se je njegova gradnja ustavila. Zavod je bil dokončan leta 1909, gradnjo cerkve so lahko nadaljevali šele po prvi svetovni vojni. Cerkev Marije Pomočnice, ki je bila dokončana in posvečena leta 1924 (Kolar 2014, 361), ima obliko latinskega križa. Zidana je iz opeke, zunanja stran je brez ometa. Stene večkrat prekinejo pasovi iz rdečkastega umetnega kamna. Iz istega kamna je glavni portal in pročelje ter široki okenski okvirji. V letu, ko je bila posvečena, je bil ravnatelj salezijanske skupnosti na Rakovniku Franc Walland (Di Battista 2015,

114). Prav v njegovem mandatu med letoma 1929 in 1936 je ljubljanski arhitekt Herman Hus (1896–1960)¹⁴ za jugoslovansko salezijansko provinco sv. Cirila in Metoda izvršil različna naročila (Di Battista 2015, 111). Prva naročila Husu segajo v leto 1931, ko je pripravil načrte za različna ureditvena dela bolnišnice, okrepčevalnice, telovadnice in samostanske cerkve ter regulacijske načrte samostana in bližnje okolice. Leta 1933 je dokumentirana tudi nadzidava polkrožnega zaključka južnega zavodnega trakta, ki je nastala zaradi povečave števila spalnic gojencev zavoda, v naslednjih letih pa so si sledili načrti predelave mizarskih delavnic, gospodarskega in gospodinjskega poslopja, prizidka nove obednice na vzhodni strani zavoda in ureditve dohoda v kripto iz zakristije (Di Battista 2015, 111).

Sv. Terezija Deteta Jezusa na Kodeljevem (1931–1938)

Salezijanci so imeli poleg ustanove na Rakovniku še cerkev in mladinski dom na Kodeljevem¹⁵ ter po letu 1936 na

14 Herman Hus izhaja iz meščanske družine in spada med prve diplomante arhitekturnega oddelka Tehniške visoke šole v Ljubljani. Najprej je bil učenec Jožeta Plečnika (od akademskega leta 1920–1921), kasneje pa je predsedal k Ivanu Vurniku (v akademskem letu 1925–1926). Diplomiral je leta 1927. Nekaj let je bil zaposlen na Tehniški srednji šoli, nato na banski upravi, od leta 1931 pa je imel samostojni arhitekturni biro; pri delu je večkrat sodeloval tudi z bratom inženirjem Karlom Husom. Bil je dolgoletni predsednik kluba arhitektov ljubljanske sekcije Združenja inženirjev in arhitektov. Ukvarjal se je z načrtovanjem javnih zgradb in urbanizmom ter s svojimi prispevki sodeloval na številnih arhitekturnih natečajih na širšem območju Kraljevine Jugoslavije. Dejavni je bil tudi kot oblikovalec notranjega pohištva in grafične opreme raznih knjig ter kot pisec strokovnih besedil.

15 Zametki ljubljanskega naselja Kodeljevo segajo v 18. stoletje, ko je leta 1744 ljubljanski vicedom prodal posesti Avgustu Codelliju. Po letu 1848, ko je bila sprejeta zemljiška odveza, s čimer je nastopil konec

Selu (Kolar 2014, 362), kjer so prevzeli vodstvo banovinskega vzgojnega zavoda (Kolar 2014, 363). Po zaslugi Wallanda je Hus dobil naročilo tudi za gradnjo cerkve na Kodeljevem (Di Battista 2015, 111). Ker je zaradi naraščanja prebivalstva na Kodeljevem in zaradi dejavnosti v salezijanskem domu obstoječa kapela postala premajhna, so se salezijanci odločili za gradnjo večje cerkve. Prve načrte zanjo, posvečena je bila sv. Tereziji Deteta Jezusa in je bila obenem tudi prvo njeno svetišče na slovenskih tleh,¹⁶ je začel pripravljati Herman Hus že leta 1931 in jih je objavil v reviji *Arhitektura*. Načrtovanje in gradnja novega svetišča sta dejansko lahko stekla šele, ko so salezijanci odplačali večino dolga, ki je nastal ob gradnji mladinskega doma na Kodeljevem. Hus se je s cerkvijo na Kodeljevem ukvarjal vse do začetka šestdesetih let. Pri svojem delu je sledil sočasnim modernim arhitekturnim usmeritvam, ki so pri gradnji cerkva upoštevale nove materiale in konstrukcije, redefinicijo katoliške liturgije in s tem povezano sakralne arhitekture in umetnosti (Di Battista 2015, 123).

Hus je novembra leta 1934 pripravil nove načrte za cerkev sv. Terezije s prizidanima župnijskim uradom in dvorano za kongregacije. Notranjščino cerkve je Hus razdelil v tri ladje različnih višin, kapelo gojencev doma je prestavil levo od prezbiterija, na desni strani pa je bila zakristija (Di Battista 2015, 125). Izvedba novega načrta je bila tehnično zahtevnejša in je zato poleg običajnih betonskih temeljev zahtevala uporabo opeke z železobetonskimi vezmi, železobetonski skelet z enako krovno ploščo pri izvedbi visokega zvonika, železobetonske nosilce v obliki stebrov in stropnih prečnih

fevdalne dobe, postanejo lastniki zemljišč tudi nekdanji tlačani. Kodeljevo je v obdobju med vojnama zraslo predvsem v vilsko četr.

16 Sv. Terezijo Deteta Jezusa je za svetnico leta 1925 razglasil papež Pij XI. in jo postavil za zavetnico misijonov.

gred pri izvedbi cerkvene notranjščine in železobetonske okvirne nosilce v igralni lopi. Cerkevno fasado je členila vhodna steburna lopa, nad njo je pred okroglim oknom postavil monumentalno figuro Marije z Jezusom in dvema angeloma ter na severni strani visok zvonik (40 m). Gradbena dela so se začela že leta 1935, aprila naslednjega leta pa je ljubljanski škof Gregorij Rožman blagoslovil temeljni kamen (Di Battista 2015, 126). Spomladi leta 1938 so se začela dela v notranjščini. Oktobra leta 1938 je bila cerkev blagoslovljena, čeprav je bila tedaj še nedograjena (manjkala sta npr. še zvonik in vhodna lopa pred cerkvijo) in le zasilno opremljena. Kljub težkim časom se je opremljanje njene notranjščine in zunanjščine v naslednjih letih postopoma nadaljevalo.

Urbana podoba bežigrajske župnije in cerkev sv. Krištofa

Bežigrad je območje Ljubljane severno od železniške postaje, ki naj bi svoje ime dobil iz časov turških vpadov, ko naj bi tam stal turški tabor. Vse do 20. stoletja je ostal praktično nepozidan. Edina pomembna stavba na tem območju je bila cerkev sv. Krištofa na ljubljanskem polju zunaj mesta, ki se prvič omenja leta 1476 in je bila podružnica šempetrske župnije (Lavrič 2012, 7). Njen pomen¹⁷ se je povečal leta 1779, ko

17 Prvič je bila pomembno predelana leta 1508–1509, ko je stavbar Peter Bezlaj postavil nov prezbiterij in dva oltarja. V letih 1688–1689 je dobila novo ladjo, ki jo je začel graditi Marcello Cerasola in nadaljeval Francesco Ferrata, nato so v letih 1707–1708 postavili še nov prezbiterij, ki ga je verjetno zasnoval Carlo Martinuzzi. Ladjo je v letih 1740–1741 obokal stavbenik Maček. Cerkev je tedaj imela vsaj dva kamnita oltarja (enega je leta 1696 izdelal Mihael Kuša), okoli leta 1765 pa je dobila lesen veliki oltar s sliko Antona Cebeja.

so okoli nje uredili osrednje ljubljansko pokopališče,¹⁸ ki se je širilo proti vzhodu in ob koncu 19. stoletja že postalo pretesno za naglo naraščajoče prebivalstvo Ljubljane. S preselitvijo pokopališča leta 1906 na območje današnjih Žal je usoda cerkvenega prostora ostala nejasna. Plečnik se je z območjem pokopališča pri sv. Krištofu prvič ukvarjal že leta 1919, ko je ljubljanskemu škofu dr. Antonu Bonaventuri Jegliču (1850–1937) predlagal povečavo Krištofove cerkve (Lazarini 2019, 65).

Za arhitekturni začetek Bežigrada velja izgradnja t. i. Hranilniške kolonije¹⁹ na istoimenski ulici Bežigrad ob koncu 19. stoletja. Medtem ko je prvi urbanistični načrt za Bežigrad že leta 1898 izdelal Maks Fabiani (1865–1962), ki ga je zasnoval s pravokotno ulično mrežo in predstavitevijo železniške proge, ki bi omogočila nadaljevanje glavnih cest iz centra (Fabiani 1899, 5–12; Krečič 1992, 221–22), pa je do večjih gradbenih posegov prišlo šele po prvi svetovni vojni. Fabianijev načrt se je izkazal za neizvedljivega, saj ni upošteval obstoječih parcelnih mej (Krečič 1992, 220). Problematiko je mestna

18 Slednje je nadomestilo srednjeveška ljubljanska pokopališča, zlasti tisto ob nekdanjem frančiškanskem samostanu (na območju današnjega Vodnikovega trga) in ob cerkvi sv. Petra.

19 Leta 1886 so v Ljubljani na pobudo bančnika, industrialca in direktorja Kranjske hranilnice Jožefa Luckmanna ustanovili Društvo za gradnjo delavskih stanovanj. V statutu društva so zapisali, da je namen »v Ljubljani ali nje bližnjem okoliši zdrava in cenena stanovanja za oženjene in neoženjene delavce« kot tudi za samostojne obrtnike, tovarniške in v večjih podjetjih zaposlene delavce. Stanovalec si je pridobil lastninsko pravico nepremičnine po petnajstih letih plačevanja najemnine. Društvo je v naslednjih letih kupilo zemljišče za Bežigradom in na današnji Hranilniški ulici sezidalo pet enonadstropnih večstanovanjskih hiš za 91 družin. Po ljubljanskem potresu leta 1895 so podobne delavske kolonije s hišami zrasle še ob Koleziji, v Zeleni jami in Rožni dolini.

oblast leta 1918 formalno rešila z regulacijskim načrtom, ki je sicer upošteval dejansko razdelitev zemljišč, a se ni oziral na prometne, gospodarske in estetske vidike (Lazarini 2019, 65). Na podlagi tega »upravnega urbanističnega akta« se je bežigraski krak po prvi svetovni vojni začel razvijati v predmestje meščanskih vil (Mihelič 1983, 12). Bežigrad je v obravnavanem času izmed vseh mestnih predelov doživel največji gradbeni razcvet (Lazarini 2019, 64). Predvsem se je stavbna dejavnost živahno razvijala na obeh straneh Dunajske ceste severno od železniške postaje (Mihevc 2000, 21).

Do pomembnejšega urbanističnega premika je prišlo leta 1924, ko je vodja mestnega gradbenega urada inženir Matko Prelovšek (1876–1955) povabil Plečnika k pripravi novega urbanističnega načrta za severni del mesta (Lazarini 2019, 65). Arhitekt Plečnik je leta 1929 izdelal regulacijski načrt Velike Ljubljane, ki je mesto zasnoval koncentrično in predvidel njegovo širitev iz starega historičnega jedra radialno navzven (Petelin et. al. 2022, 11). Urbanistični študijski primer južnega dela današnjega Bežigrada naj bi bila reprezentativna stanovanjska četrt za trideset do štirideset tisoč prebivalcev (Mihelič 1983, 13). Pozidan naj bi bil kot vrtno mesto z meščanskimi vilami na dolgih parcelah in s stanovanjskimi najemniškimi bloki ob glavni ulici (Mihelič 1983, 12).

Plečnik je v novi mestni četrti projektiral javne stavbe in površine ter jih je razvrstil vzdolž monumentalne avenije, ki se pri pokopališču sv. Krištofa odcepi od Dunajske ceste, nato pa poteka v ravni črti med visokimi najemniškimi stavbami do cerkve sv. Križa (Mihelič 1983, 12). Vmes je kot vizualni zapori projektiral gledališče (Plečnik 1929, 91; Krečič 1992, 222–223) in za njim okrajni magistrat. Pred cerkvijo sv. Križa je mojster projektiral trg, okrog katerega je razvrstil šolske zgradbe. Za

cerkvi je pokopališče, ki se nadaljuje s pokopališčem v gozdu (Mihelič 1983, 12). S tem je bil postavljen temelj za Plečnikova prihodnja razmišljanja o ureditvi območja starega pokopališča pri cerkvi sv. Krištofa, med drugim z vzpostavitvijo parka slavnih, ki bi hkrati služil kot pomemben urbanistični element, saj bi pomagal usmerjati potek nove trase Linhartove ceste (Lazarini 2019, 65). Njegov načrt za Svetokriški okraj je bil, čeprav ga je leta 1930 banska uprava potrdila, leta 1933 v bistvenih točkah spremenjen.²⁰ Kljub spremembam se je ta del mesta vse do druge svetovne vojne in celo po njej izgradil bolj ali manj v skladu z njegovim načrtom (Mihelič 1983, 13).²¹

V osi preurejenega starega pokopališča je leta 1932 načrtoval novo monumentalno svetišče, slovenski Panteon, ki ga je poimenoval Hram slave, za katerega je načrte izrisal arhitektov študent Edvard Ravnikar (1907–1993). Stala naj bi na starem delu pokopališča v osi glavnega vhoda, vendar je moral Plečnik to zamisel opustiti. Od celotne zamisli so med letoma 1932 do 1934 zgradili le prizidek k stari cerkvi sv. Krištofa. Zamisel Hrama slave in celotno zasnovo revitalizacije pokopališča je preprečila gradnja Baragovega semenišča, o katerem bo govora v nadaljevanju. Plečnik je na zemljišče vzdolž Robbove ulice dal prenesti posmrtno ostanke znanih Slovencev in nekatere najkakovostnejše nagrobnike, ki so

20 Večino Plečnikovih načrtov hranita Arhitekturni muzej in Zgodovinski arhiv Ljubljana.

21 S preselitvijo trase Linhartove ceste proti jugu je bil podprt ves koncept geometrijsko pravilne pahljačaste tlorisne zasnove. Glavne prvine Plečnikovega načrta Velike Ljubljane – kot so npr. krožna cesta, koncentrični cestni sistem v okolici mestnega središča, rešitev nekaterih prometnih problemov (npr. izven nivojski križanji Dunajske z železnico), sistem enakomerno razporejenih parkov po celotnem mestnem teritoriju – niso bile realizirane.

stali na najstarejšem delu pokopališča ob cerkvi (Hrausky, Koželj in Prelovšek 1996, 185). Tako je tudi nastalo Navje, ko so leta 1927 dokončno opustili pokopavanje umrlih na starem ljubljanskem pokopališču. Iz ostankov pokopališča na vzhodni strani in z dodanim podarjenim zemljiščem ljubljanske škofije se je ljubljanski mestni svet leta 1936 odločil urediti park Navje²² s pokopališčem zaslužnih mož in žena, velikih umetnikov, znanstvenikov in političnih delavcev, pomembnih za slovenstvo. V letih 1936–1938 so nekatere grobove zaslužnih prekopali in jih skupaj z nagrobniki ali samo nagrobnike prenesli na Navje (Krečič 2013).

Pri sv. Krištofu je bila načrtovana ustanovitev župnije, kar se je zgodilo 1. januarja 1934; tako je pokopališka cerkev sv. Krištofa dobila nova zavetnika, sv. Cirila in Metoda (Kolar, 2014, 361). Cerkev sv. Cirila in Metoda je bila mišljena kot prizidek za potrebe nove župnije ob stari cerkvi. Arhitekt je staro baročno cerkvico z zvonikom postavil na os Dunajske ceste, s čimer je med staro in novo cerkvijo nastala trikotna zajeda. Severno steno stare cerkve je prebil z arkadami, v trikotnik namestil kapelo žalostne Matere božje in pevski kor (Krečič 1991, str. 60). Izjemno zanimiv objekt priča o Plečnikovem občutku za povečevanje sakralnih stavb, saj nova cerkev ni »nadglasila« baročne predhodnice (Stele 1933, 66–68; Krečič 1992, 257–61; Hrausky, Koželj in Prelovšek 1996, 185, 187–89). Tudi pri zasnovi prizidka lahko opazujemo Plečnikove težnje po ohranjanju spomina, saj je nekatere nagrobnike iz opuščene pokopališča dal vzidati v cerkveno zunanjščino, prav tako so v cerkev prenesli posmrtno ostanke nekaterih

22 Ime zanj je predlagal Josip Wester. Na Navju so med drugimi pokopani Anton Aškerc, Jožef Blaznik, Janez Bleiweis, Matija Čop, Josip Jurčič, Emil Korytko, Jernej Kopitar, Anton Tomaž Linhart, Fran Levstik, Josip Stritar, Valentin Vodnik, Ivan Grohar in Matevž Langus.

pomembnih Slovencev; njihova imena je Plečnik obeležil na ploščah, ki obdajajo stene prezbiterija (Lazarini 2019, 66). Vse do gradnje Baragovega semenišča je bilo mišljeno, da bo bolj monumentalno zasnovani Hram slave postal nova župnijska cerkev. Zato je Plečnik prizidek zasnoval kot provizorij, ki bi ga lahko pozneje spremenili v župnijsko dvorano (Hrausky, Koželj in Prelovšek 1996, 188). Med povečano župnijsko cerkvijo in novo stanovanjsko hišo severno od nje bi ležal tudi vhod v celoten kompleks (Lazarini, 2019, 66).²³

- 23 Uprava Ljubljanskega velesejma je že konec tridesetih let premišljevala o novi, večji in bolj primerni lokaciji sejemskega prostora. V manj kot desetih letih po končani vojni je bil za novo lokacijo velesejma izbran prostor med Vilharjevo, Linhartovo in Titovo cesto ter leta 1953 razpisan javni natečaj. Zazidava kompleksa Ljubljanskega velesejma oziroma pozneje ustanovljenega Gospodarskega razstavišča se je začela leta 1954. Idejo o gradnji osrednjega sejmišnega prostora je potrdil tudi politični vrh, saj je bilo bodoče razstavišče izbrano za sedež zasedanja VII. Kongresa Zveze komunistov Jugoslavije. Zagotovljena so bila sredstva za ambicioznejši načrt in drznejšo, sodobnejšo arhitekturo z novo tehnologijo in modernimi materiali. Za zidavo kompleksa je bila izbrana skupina mlajših arhitektov. Sočasno z začetkom gradnje, pri kateri sta bila pglavitna modernistični beton in steklo, so prestavili Plečnikovo cerkev sv. Cirila in Metoda na novo lokacijo ob izteku Vodovodne ceste na Titovo – tovrsten poseg je še danes unikum v Sloveniji. V začetku petdesetih let je mestna oblast še upoštevala ohranitev svetišča, načrtovali so celo drevored, ki bi cerkev povezal z Baragovim semeniščem. Šele odločba Mestnega ljudskega odbora Ljubljane iz leta 1955, ki je celotno zemljišče namenila sejmski dejavnosti, je zapečatila usodo sakralnega objekta. Sočasno z gradnjo Hale A, delo arhitekta Branka Simčiča (1912–2011), so porušili župnijsko cerkev, najprej decembra 1957 Plečnikov prizidek, februarja 1958 pa še staro Krištofovo cerkev. Na mestu župnijske cerkve sedaj stoji paviljon Jurček, delo Marka Šlajmerja (1927–1969) iz leta 1960. Plečnikova cerkev je bila z angažmajem župnika p. Krizologa Zajca pod vodstvom Toneta Bitenca predstavljena na Vodovodno ulico. Cerkvi so prizidali nov zvonik. Nekaj časa je bila negotova tudi usoda Navja, saj so resno razmišljali o selitvi nagrobnikov na Žale.

Neuresničen sedež ljubljanske nadškofije in Baragovo semenišče (1936–1955)

Baragovo semenišče priča o treh neuresničenih oziroma nedokončanih projektih. Sprva je Plečnik tukaj hotel postaviti že omenjeni Hram slave kot slovenski Panteon, kar se je vpenjalo v njegovo zamisel o zasnovi Ljubljane kot novih Aten. Plečnikov ambiciozni načrt je ostal torzo, ključni razlog za njegovo neuresničitev »*pa ni bilo ne ves čas prisotno pomanjkanje finančnih sredstev v času velike gospodarske krize ne politika, temveč lastnik zemljišča, ljubljanska škofija. Ljubljanski škof dr. Gregorij Rožman (1883–1959) je sprejel še danes težko razumljivo odločitev, na področju opuščene pokopališča zgraditi nov škofijski kompleks*« (Lazarini 2019, 69). Ljubljanska škofija je sprva nameravala prenesti svoj sedež na opuščeno pokopališče pri sv. Krištofu in tam sezidati novo stolnico. Z ustanovitvijo Univerze v Ljubljani leta 1919 je kot ena petih prvih članic zaživela samostojna teološka fakulteta, ki je svoje prostore dobila v nekdanjem dijaškem internatu Alojzijevišču. V želji, da bi imeli bogoslovci ljubljanske škofije boljše pogoje življenja in dela, je škof Gregorij Rožman načrtoval gradnjo novega poslopja, kamor bi se preselila tako fakulteta kot študentje, učitelji in knjižnica (Kolar 2014, 365).

Kasneje se je velikopotezni projekt umaknil misli, da se na tem mestu postavi osrednje semenišče, imenovano po slovenskem misijonarju škofu Frideriku Baragi (Hrausky, Koželj in Prelovšek 1996, 179). Plečnik se je s tem vdal v usodo in leta 1936 izdelal ambiciozne načrte za Baragovo semenišče, okroglo mogočno stavbo s premerom stotih metrov, na severni strani obdane z monumentalnim vhodnim krilom. Slednje bi bilo razširjeno z nizom pritličnih trgovin, ki bi usmerjal potek

nove trase Linhartove ceste (Lazarini 2019, 69). Po nekoliko reformiranem urbanističnem načrtu za Bežigrad bi stavba semenišča s svojimi vhodnimi krili ustvarjala pomembno naslonilo na novo glavno avenijo Bežigrada na severovzhod, novo Linhartovo cesto. Teh kril bi se dotikal velikanski valj, kolosalna štirinadstropna zgradba s celicami za semeniščnike in povprek postavljenim objektom z dvoranami v dveh nadstropjih nad kletno dvorano. Tako naj bi nastal kolosej – klasična idealna forma, po Plečniku krščansko interpretiran simbol univerzuma (Krečič 1991, str. 62).

Gradnjo semenišča je vodil Anton Suhadolc (1897–1983), ki se je moral sam lotiti detajlnih načrtov, saj je Plečnik zaradi svoje nezainteresiranosti za projekt oddal le načrte v velikem merilu. Prav zaradi detajlov, ki naj bi jih Suhadolc samovoljno spremenil, je prišlo do spora med njim in Plečnikom, zato se je slednji načrtu odrekel in se razšel s sicer vestnim inženirjem (Hrausky, Koželj in Prelovšek 1996, 179). Arhitekt je Suhadolca celo obtožil, da dela na svojo roko in se avtorstvu odpovedal. Ko se je gradnja leta 1938 šele začela, mu je tudi pisal, da je projekt zanj mrtev (Mrevlje 2019). S tem se je Plečnik sam dokončno odpovedal svojemu projektu parka pomembnih Slovencev (Lazarini, 2019, 70). Semenišče so pričeli graditi leta 1938 in ga do začetka druge svetovne vojne zgradili približno do polovice. Do začetka vojne so izvedli le kaki dve tretjini valja in nadstropni dvorani (Krečič 1991, 61). Kljub velikim naporom in zbiranju sredstev na različne načine, predvsem pa zaradi začetka vojne, gradnja ni bila dokončana in semeniščniki tam niso nikoli prebivali (Kolar 2014, 365). V petdesetih letih so po načrtih Plečnikovega arhitektovega učenca Toneta Bitenca (1920–1977) stavbo zasilno dokončali in namenili profanim funkcijam (Akademski kolegij, Festivalna dvorana, Kino Soča, Pionirski dom, Mladinsko

gledališče), dela so bila končana leta 1955 (Krečič 1992, 257; Hrausky et al. 1996, 179). Dozidali so nove vhode in stopniščne ograje na novo opremili s plastikami, objekta pa niso nikoli dogradili v enotno valjasto obliko (Krečič 1991, 62).

Cerkev sv. Mihaela na Barju (1937–1938)

Cerkev sv. Mihaela je neposredno povezana z zgodovino izsuševanja in naseljevanja Ljubljanskega barja od začetka 19. stoletja, ko se je projekta lotil ljubljanski župan Janez Nepomuk Hradecky. Čeprav srečamo na območju Črne vasi, kjer je zrasla Plečnikova cerkev, koliščarske ostanke iz pradavnine, segajo začetki sodobne obcestne vasi v dvajseta leta 19. stoletja, ko naj bi bile postavljene prve lesene hiše. Priseljenci so zemljišče v last dobili brezplačno, vendar pod pogojem, da si v treh letih na njem postavijo dom. Kljub temu je prebivalstvo naraščalo zelo počasi. Čeprav je bil barjanski jug Ljubljane manj privlačen za širjenje mesta v obdobju med vojnami kot severni del mesta, so prebivalci pogrešali duhovno oskrbo v svoji bližini. Leta 1895 je bila ob križišču lžanske in Črnovaške ceste zgrajena osnovna šola. Želja tamkajšnjih prebivalcev je bila, da bi tam imeli tudi cerkev. Obisk maše v župnijski cerkvi v Trnovem je pomenil dolgo pot, ki je potekala mimo druge župnijske cerkve sv. Jakoba. Pot je bila zaradi poplav pogosto neprehodna. Kljub želji po cerkvi zaradi vsakdanjega boja za preživetje v težkih pogojih Ljubljanskega barja do njene uresnitve ni prišlo (Kušar 2019, 226).²⁴ Zato je bila že v tridesetih letih 20. stoletja načrtovana cerkev kot podružnica tr-

24 Osnovni pogoji za opravljanje verske oskrbe so bili izpolnjeni januarja 1935 s postavitvijo oltarne omar v šolski učilnici. Načrte zanjo je napravil Plečnik, ki je bila odprta le za opravljanje obredov.

novske cerkve v Ljubljani. Pobudnika zidave sta bila trnovski župnik in Plečnikov prijatelj Franc Saleški Finžgar ter arhitektov nečak katehet Karel Matkovič (Hrausky, Koželj in Prelovšek 1996, 257). Zaradi druge parcele je Plečnik spremenil že narejeni načrt cerkve (Hrausky, Koželj in Prelovšek 1996, 258). Cerkev je bila postavljena v letih 1937–1938 (Benedik in Trunkelj 2012, 389), ime pa je dobila po nadangelu Mihaelu.

Cerkev je primer domiselnega prilagajanja sakralne arhitekture lokalni tradiciji (Hrausky in Koželj 2007, 153). Sprva naj bi bila cerkev le začasna, sočasna gradnja narodne in univerzitetne knjižnice pa se pozna tudi na njenem fasadnem ovoju (Krečič 1991, 73). Cerkvena dvorana je postavljena prečno na vhod in je zaradi pogostih poplav na Barju dvignjena v nadstropje. Dostop v cerkev se svečano dviguje prek stopnišča v obliki mostu in vodi skozi zvonik k približanemu oltarju. V pritličju je stanovanje duhovnika, v zidani apsidi stopnišče za dostop župnika v zakristijo. Cerkev je grajena iz lokalnega podpeškega kamna in lesa, ki so ga darovali vaščani. Zaradi slabo nosilnih močvirni tal stoji na hrastovih pilotih. Zvonik, ki je hkrati razgledni stolp po ravnini Barja, je iz statičnih razlogov odmaknjen od stavbe in konstruiran kot stena, razbremenjena z loki. Polnila stene cerkvene dvorane so lesena, stebri so iz obdelanih betonskih kanalizacijskih cevi. K pocenitvi zidave sodi tudi položna kritina iz betonskih strešnikov, ki posnemajo rimski strešnik. Zunanost spominja na mogočnejše gospodarsko poslopje (Hrausky in Koželj 2007, 153).

Plečnikova mojstrska lastnost, da iz starih materialov naredi nekaj novega, je prav pri cerkvi sv. Mihaela najbolj umetniško prišla do izraza. Ta potreba je izhajala iz same ekonomske stroškov in reciklaže kvalitetnih gradbenih materialov. Zato tudi ne preseneča, da je vsakdanje prvine,

celo banalne kanalizacijske betonske cevi, povzdignil v umetniški izraz na najvišji sakralni ravni. Material je simbolno dvignil iz nedrja zemlje in iz cevi ustvaril tako zanimivo stopniščno grajo kakor tudi notranjost z osrednjimi stebri. *»Skozi umetnikove roke povzdignjeno in posvečeno tako postane nekaj, kar bi sicer ostalo umazano, nizko in nevidno«* (Zver 2023). Plečnik je bil izjemen tudi v prepoznavanju in ustvarjanju *genius loci*, torej lokalne posebnosti. Z omejenimi sredstvi, materiali in lastnim arhitekturnim jezikom je povezal lokalno izročilo z novo stavbo in soustvaril identiteto okoliških prebivalcev. Čeprav nova stavba pogosto še ni v zavesti lokalnih uporabnikov, je Plečnik fragmente vsakdanjega življenja nevsiljivo vključil v grajeno arhitekturo in njeno opremo, s katero je povezal duhovno skupnost in novogradnjo *»kot vnaprejšnje udomačevanje nove cerkve, s katero so novi prostori takoj dobili oprijemljive povezave z vsakdanjimi, dobro znanimi predmeti, obenem pa jih je arhitektova intervencija povzdignila in posvetila v nekaj novega«* (Zver 2023). Še bolj se arhitektova želja oblikovati vaško podružnično cerkev kaže v notranjosti, saj je ta s predmeti, z gradivi in barvitostjo blizu ljudskemu stavbarstvu. Notranjost je oblikovana s štirimi podporami in z lesenim okvirjem. Okrasje je antično oziroma starokrščansko, arkadna stena za oltarjem je citat starokrščanske bazilikalne stene z zavesami. Posebnost so ograjen prostor pred oltarjem, namenjen otrokom, miza za darove, oltar v obliki omare in stenska ura (Hrausky in Koželj 2007, 153).

Prenova fasade sv. Petra (1937–1938)

Prenovo je v tem času doživela tudi cerkev sv. Petra, najstarejša ljubljanska cerkev. Šempetrska cerkev je novo baročno

podobo dobila v tridesetih letih 18. stoletja po načrtih arhitektov Carla Martinuzzija in Giovannija Fusconija. Imela je triladijsko zasnovo s prečno ladjo in kupolo po zgledu beneške cerkve San Salvatore arhitekta Andree Palladia (Hrausky in Koželj 2007, 47). Prvič so jo prezidali po potresu leta 1895, ko je bila močno poškodovana (Lazarini in Murovec 2012). Po načrtih arhitekta Raimunda Jeblingerja so delno preuredili glavno fasado in zgradili nov prezbiterij z dvema stranskima prostoroma, kamor so vzdali tudi nagrobnike z opuščenege pokopališča ob cerkvi (9. do 18. stoletje) (Hrausky in Koželj 2007, 47). Takrat so predelali cerkveno fasado v historicističnem slogu (Lazarini in Murovec 2012).

Leta 1937 je Ivan Vurnik pripravil načrte za obnovo glavne fasade cerkve (Kavčič, Bobek in Zupančič 2014, 101). Ta je s fasade odstranil vse okrasje in povezal zvonika z modernistično pravokotno ploskvijo (Hrausky in Koželj 2007, 47). Umetnostno manj pomembno fasado s konca 19. stoletja je Vurnik preprosto snel in s finim proporcioniranjem skoraj gladke površine, ki oba baročna zvonika poveže v enovito celoto, postavil moderno, a zadržano in nekoliko posvetno cerkveno zunanjščino. Novi fasadni površini je dodal nove dekorativne elemente, med katerimi izstopajo mozaiki Jezusa in štirih evangelistov, ki so delo njegove žene Helene Vurnik. Mozaične rozete sta dobila tudi preprosta stranska portala, nad katerimi je Vurnik vgradil okrogla okna (Kavčič, Bobek in Zupančič 2014, 101). Masiven glavni portal je izveden kot kubična gmota z velikim mozaikom, ki prikazuje izročanje ključa sv. Petru, vse skupaj pa podpira par nizkih debelih okroglih stebrov (Hrausky in Koželj 2007, 47). Vurnikov poseg na fasadi cerkve sv. Petra je prispevek k arhitekturi mesta, v katerem je zaznavna njegova namera, da bi novo pročelje cerkve izražalo predvsem metropolitanski značaj (Blagajne

1994, 124). Z zamenjavo prevleke s konca 19. stoletja je hotel doseči videz moderne fasade, ki bi zaključevala takrat izredno pomembno cesto sv. Petra (današnja Trubarjevo) in tako iz Šempetrskega predmestja, ki je tedaj že postajalo sestavni del mestnega središča, odpravila provincialni značaj. Zaradi precej radikalnega posega je prenova fasade vzbudila ostre polemike (Kavčič, Bobek in Zupančič 2014, 101). France Stelè, ki je bil takrat vrhovna avtoriteta slovenskega konservatorstva, ga je odločno podprl s stališčem, da *»sodobno spomeniško varstvo odklanja restavracijo historičnih oblik, ki jih ni več in mesto njih vidi sodobne ustvaritve, ako so umetniško zrele«* (Stelè 1937).

Neuresničena cerkev sv. Družine v Mostah

Srednjeveška Ljubljana je svoj prostor strateško našla ob reki pod Grajskim hribom. Iz starega mestnega jedra, ki se je počasi širilo predvsem proti severu in vzhodu, so poti vodile do okoliških vasi Vodmat (Udmat), Selo in Moste. Stara vas Moste je bila izpričana že v začetku 14. stoletja, ime pa verjetno izhaja iz brun, s katerimi je bila pokrita pot v vas. Ta stara vaška jedra so se linearno nizala pod ježo takrat še okljukaste Ljubljanice in so šele v 20. stoletju postala integralni del mesta (upravno, urbanistično in identitetno), čeprav so se ponekod kmečki in urbani elementi mešali več stoletij.²⁵

25 Nekdanja stara imena so povzeli novejši ljubljanski mestni predeli, zanimivo pa je, da so se nekdanje geografske meje poimenovanj spremenile tudi za nekaj sto metrov. Kar danes mislimo, da je del Most, je pravzaprav Vodmat. Moste so bile nekako med Kajuhovo in Gašperšičevo cesto ter med Ljubljanico in Letališko cesto. Selo je bilo vpeto med Kajuhovo in Pokopališko cesto ter med Ljubljanico in železnico Ljubljana–Zalog in danes označuje zgolj dvorec, vse pa je prekrilo

Leta 1896 je bil Stari Vodmat – predel med dolensko železnico, Ljubljanico, Njegoševo (Jegličevo) in Šmartinsko cesto (Vrišer 1956, 18) – katastrsko priključen mestu, s čimer je bila ukinjena samostojna občina Moste. Ob ustanovitvi Velike Ljubljane leta 1935 je bila večina preostalega dela naselja prek dolenske železnice priključenega Ljubljani. Z izgradnjo železnice proti Novemu mestu leta 1901, ki je Vodmat dejansko prepolovila, se je struktura prebivalstva iz kmečkega spreminjala v delavsko prebivalstvo, tudi zaradi novih bližnjih tovarn (npr. Mengentalerjeva usnjarna, kasnejši Teol). Tako se je nekdanja vas razdelila na Stari Vodmat ob Zaloški cesti – med dolensko železnico in vse tja do cerkve sv. Petra – ter Novi Vodmat do Pokopališke ulice (Moste).

Z razvojem Most so se povečale tudi potrebe po duhovni oskrbi in posledično novih verskih objektih. V letu 1938 je Ljubljanska Vincencijeva konferenca zgradila Mladinsko zavetišče s kapelo (Petrič 2019).²⁶ Načrt za cerkev sv. Družine na Prvomajski ulici v ljubljanskih Mostah je arhitekt France Tomažič pripravil neznano kdaj v tridesetih letih 20. stoletja (Žganec 2019, 101). O neuresničenem delu ni nobenih podatkov (načrtov ali pisnega gradiva). Omenja se le v knjigi Jožeta Kregarja o moščanski župniji (2016, 98). V rastočih naseljih so leta 1935 postavili leseno poslopje po načrtih Albine Grumove (Kolar

ime Moste, ki so bile bolj proti današnjim Novih Fužinah. Slednje so prevzele ime vasi starih Fužin prek Ljubljanice, bloki pa so zrasli dejansko na Studencu, nekdanjem Kaltenbrunu. Kodeljevo obsega desni breg Ljubljanice vse od dolenske železnice do Gruberjevega prekopa in Štepanje vasi. Poimenovanja so se pomešala s prihodom novih blokovskih generacij po drugi svetovni vojni, ki so te kraje popolnoma spremenile, tako da tudi starim naseljencem ni več jasno, kje je včasih kaj bilo in kam je spadalo.

26 Tu je sedaj Dom Partizan.

2014, 361), prvo bogoslužno stavbo v novejšem času (Petrič 2019), ki je postala leta 1938 tudi župnijska cerkev (Benedik in Trunkelj 2012, 411). Šele maja 1979 so podrli leseno kape-lo, nato pa do leta 1981 zgradili sedanjo cerkev (Petrič 2019).

Verska različnost in razmah gradnje sakralnih objektov

Na začetku dvajsetih let 20. stoletja je bilo v mestu 60.691 prebivalcev, od katerih je bilo pripadnikov drugih verskih skupnosti 2.742 (Kolar 2014, 374). Poleg večinske katoliške skupnosti so v Ljubljani imele svoje prostore še nekatere druge verske skupnosti, predvsem krščanske. Evangeličan-ska cerkev je bila v bližini Kolizeja postavljena že leta 1851, cerkvena občina je bila ustanovljena leto pred tem (Kolar 2014, 375). V letih pred drugo svetovno vojno je štela oko-li 500 članov, ki so prihajali iz celotne Kranjske (Krajevni leksikon Dravske banovine 1937, 373). V letih 1933 in 1934 je bila postavljena še pravoslavna cerkev sv. Cirila in Me-toda v Trubarjevem parku. Kot osrednji razlog za gradnjo samostojne in velike pravoslavne cerkve je bilo povečano število častnikov in vojakov pravoslavne vere v vojašnicah v Ljubljani. Člani Starokatoliške cerkve in člani judovske sku-pnosti v Ljubljani niso imeli organiziranih oblik skupnega življenja in dejavnosti. Skladno s širjenjem prebivalstva in novimi potrebami so bile grajene nove sakralne stavbe in druge stavbe, tudi za srbsko pravoslavno skupnost (Kolar 2014, 374–375).

Pravoslavna cerkev sv. Cirila in Metoda v Ljubljani (1932–2005)

Po ustanovitvi Kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev decembra leta 1918 se je v Ljubljani začelo povečevati število pravoslavnih vernikov. Tako je nastala potreba po izgradnji cerkve za pravoslavne, za kar se je zavzemal tudi prestolonaslednik in poznejši kralj Aleksander Karađorđević (1888–1934). Srbska pravoslavna cerkev v Ljubljani je nastala leta 1921, temelje svoje cerkve pa so z blagoslovom takratnega srbskega patriarha Varnava položili enajst let kasneje (1932) (Osmanagić 2016). Ker v zgodnjem obdobju po prvi svetovni vojni ni bilo primernih prostorov za opravljanje pravoslavnega bogoslužja, so obrede opravljali kar v vojašnici ali po zasebnih hišah in stanovanjih. Občasno so obrede opravljali tudi v evangeličanski cerkvi. Ker evangeličani niso bili pripravljeni prodati cerkve, so si pravoslavni verniki s pomočjo vojske uredili kapelo v nekdanji »belgijski vojašnici«, takrat vojašnici vojvode Mišića (Cvelfar 2017, 428).²⁷

Novoustanovljena pravoslavna cerkvena občina je mestnemu magistratu v Ljubljani poslala prošnjo za dodelitev prostora za gradnjo pravoslavne cerkve na Trgu kralja Petra I.²⁸ Srbska pravoslavna cerkvena občina je hitro našla drugo rešitev, ki je bila na koncu tudi uresničena. Že aprila 1922 je ljubljanskemu občinskemu svetu poslala nov predlog, in sicer je zaprosila za brezplačen odstop »malog dela gradskega Trubarjevog parka na uglu Bleiweissove ceste i Kolizejske ulice uz pruge Južne železnice« (Cvelfar 2017, 431). Cerkev je leta 1932 zasnoval arhitekt Momir Korunović (1883–1969) in predstavlja tipičen primer kakovostne pravoslavne cerkve iz obdobja med obema vojnama. Arhitekt Korunović je pri tem

27 Danes Metelkova.

28 Današnji Miklošičev park pred sodno palačo, ki za takšno gradnjo sploh ni bil primeren

sledil vzorom srednjeveških srbskih pet kupolnih cerkva na tlorisni osnovi grškega križa, obenem pa razvil nov tip sve-tišč skladnih proporcev in strogega, skoraj samostanskega videza (srbsko-bizantinski stil). Bansko upravo so za izdajo uporabnega dovoljenja zaprosili šele 24. oktobra 1940. Poja-snili so, da je bila gradnja cerkve sicer končana že decembra 1936. Cerkev so nato po malem dograjevali vse do začetka 2. svetovne vojne, nakar je gradnja zastala (Osmanagić, 2016).

Cerkev predstavlja največjo Korunovićevo sakralno zgradbo. Preddverje od osrednjega prostora delita dva stebra. Na se-vernih in južnih straneh narteksa (priprate) je postavil dve osem stranski kupoli, analogno kupolama na bočnih straneh oltarja. V osrednjem delu cerkve so štiri masivni stebri. Pet apsid je na zunanji strani sedem stranskih, na notranji so polkrožne. Tridelni oltarski prostor je razvit, obstaja tudi hodnik, ki je ob-zidan z notranjim zidom apside. Cerkev je visoka 32,5 metra. Premer glavne kupole je 4,5 metra (Cvelfar 2017, 427). Lju-bljansko cerkev odlikuje prostorna jasnost. Zgrajena je iz že-lezobetona. Cerkev sv. Cirila in Metoda je danes ena najbolje ohranjenih Korunovićevih cerkva. Z okoli dva tisoč kvadratnih metrov najbolj izbranih fresk, ki so kopije fresk iz samostanov v Srbiji in Makedoniji. Opremo predstavljajo ikonostas, ki je delo debarske delavnice bratov Nestorja in Lazarja Aleksije-vića iz Makedonije iz let 1939 in 1940, ikone Mirka Šubica, ki so nastale leta 1940, freske slikarja Dragomirja Jašovića, ki so na-stale med letoma 1986 in 1994, ter svetila (Osmanagić 2016).²⁹

29 Cerkev je šele 23. oktobra 2005 posvetil tedanji srbski patriarh Pavle ob prisotnosti takratnega predsednika Slovenije Janeza Drnovška in ljubljanskega nadškofa Alojza Urana. To je tudi datum uradnega do-končanja cerkve. Ob cerkvi so v obdobju 2009–2012 po načrtih arhi-tekta Boruta Simiča zgradili še župnišče oziroma kulturno-pastoralni center Srbske pravoslavne občine v Ljubljani. Junija 2016 so ob cerkvi postavili spomenik srbskemu filologu, etnografu in reformatorju srb-skega knjižnega jezika Vuku Stefanoviću Karadžiću.

Zaključek

Vse od nastanka srednjeveške Ljubljane se je v kontekst mestne silhuete zasidrala tudi podoba cerkvenih objektov, ki so pomembno oblikovali prostorsko, simbolno in arhitekturno podobo mesta. Kljub temu je treba dodati, da je bilo število cerkvenih objektov v mestu relativno majhno in število skozi stoletja dokaj stanovitno. To je povezano predvsem s prostorsko omejitvijo samega mesta, ki je bilo do konca 18. stoletja fizično omejeno z mestnim obzidjem. Šele z rušitvijo slednjega in urbanističnimi gradbenimi impulzi v 19. stoletju se je tudi razmah cerkvenih objektov razširil zunaj mestnega središča. Najpomembnejši dejavnik novih cerkvenih objektov pa so gotovo bile večje potrebe po bogoslužnih prostorih spričo mestnega razvoja. V 20. stoletju je Ljubljana dejansko postala narodnostno središče. Mesto je postalo sedež upravnih organov (lokalnih, regionalnih in državnih), izobraževalnih institucij (od vrtcev do univerze), umetniško uprizoritvenih dejavnosti (gledališča in opera), novih kulturnih zavodov, ki so utrjevali narodno zavest (muzeji, galerije). Skladno s tem se je od konca prve svetovne vojne do izbruha druge svetovne vojne število prebivalcev močno povečalo, s priključitvijo okoliških vasi pa se je tudi povečalo upravno območje lokalne mestne skupnosti. Dodaten zagon za gradnjo novih verskih stavb je pomenil nastanek treh novih ljubljanskih župnij, in sicer sv. Frančiška v Šiški leta 1928, sv. Cirila in Metoda pri cerkvi sv. Krištofa za Bežigradom leta 1934 in župnije v Mostah leta 1938. Obdobje med vojnama je zaznamovano tudi s prihodom pripadnikov novih etničnih in verskih skupnosti poleg večinskih katoličanov. To so bili predvsem pripadniki srbske pravoslavne skupnosti, ki so v Ljubljano prišli kot javni uslužbenci v državni upravi, vojski in drugod.

Če je za obdobje od baroka do ljubljanskega potresa veljalo, da se je ljubljanske cerkve v glavnem le prenavljalo oziroma nadomeščalo z nadomestnimi gradnjami, so v obdobju med obema svetovnima vojnama nastale številne novogradnje. Še posebno je to veljalo v novo razvijajočih se mestnih četrti (Bežigrad, Šiška, Črna vas, Moste). Po prvi svetovni vojni je vodstvo ljubljanske škofije resno razmišljalo tudi o novem sedežu škofije, a do uresničitve tega ambicioznega načrta za Bežigradom ni prišlo. Ljubljanska škofija se je kljub ekonomski, finančni, demografski in verski moči odločila, da ostane v historičnem središču, čeprav je bila cerkev sv. Nikolaja narejena pred tremi stoletji za okrog tri tisoč vernikov.

Bolj kot cerkveni vrh je bil ambiciozen in vizionarski v Ljubljani rojeni arhitekt Jože Plečnik, ki se je sprva uveljavil na cesarskem Dunaju in republikanski Pragi po prvi svetovni vojni, ko je za češkoslovaškega predsednika prenavljal in spreminjal srednjeveški praški grad v rezidenčni objekt. Plečnik se je na pobudo stanovskega kolega Ivana Vurnika v Ljubljano vrnil kot profesor arhitekture na (ponovno) ustanovljeni ljubljanski arhitekturi. Plečnik je o preobrazbi Ljubljane premišljeval že v času delovanja na tujem in se z idejo nove, lepše slovenske prestolnice ukvarjal vse do svoje smrti. Plečniku je sicer uspelo večji del idej tudi uresničiti, saj je bil eden izmed nestorjev slovenske civilne in cerkvene arhitekture. Večino svojih del je izvedel brez plačila, imel pa je tudi odlične osebne in prijateljske zveze v političnih in cerkvenih krogih. Čeprav se je arhitekt Ivan Vurnik že pred prvo svetovno vojno uveljavil pri prenovi katoliških cerkva (npr. glavna fasada Marijinega svetišča na Brezjah in prenova kapele tržaškega škofa), večjih naročil, razen fasade sv. Petra, v Ljubljani ni dobival. Med ljubljanskimi cerkvenimi ustvarjalci se je ustoličil predvsem Jože Plečnik, ki je za katoliško cerkev postavil tudi

nekaj drugih objektov, in generacijo mlajši Herman Hus, ki je postal hišni arhitekt salezijanskega reda v Ljubljani.

Poleg katoliških cerkva je v Ljubljani v tem času nastala še ena velika reprezentativna sakralna zgradba, in sicer srbska pravoslavna cerkev, ki je nastala po načrtu srbskega arhitekta Momirja Korunovića. V relativno kratkem dvajsetletnem obdobju je v Ljubljani tako zraslo kar šest povsem novih cerkvenih zgradb, ki so pomenile tudi v prostorski kvaliteti pomemben korak. Poleg samih cerkvenih zgradb so v mestu nastali tudi drugi objekti, ki predstavljajo pomembne gradbene podvige Katoliške Cerkve, s tem pa tudi vrh cerkvene arhitekturne dejavnosti v mestu. Prav v obdobju med obema svetovnjima vojnama je bilo v mestu zgrajenih, dograjenih in prenovljenih največ novih cerkva. Čeprav se je po drugi svetovni vojni mestno prebivalstvo skorajda potrojilo, število verskih objektov temu trendu ni kvantitativno sorazmerno naraščalo, saj je bila povojna socialistična oblast verskemu življenju nenaklonjena.

Reference

Časopisni viri

Bežigrad - samostojna župnija. 1934. *Slovenec: političen list za slovenski narod* (1. 1.) 62, št. 1a: 4.

Stele, France. 1937. Obnova zunanjščine župne cerkve sv. Petra v Ljubljani. *Slovenec* št. 161.

Zver, Katja. 2023. Plečnik je znal povzdigniti nekaj, kar bi sicer ostalo nevidno. *Družina*, 26. februar. <https://www.druzina.si/clanek/plecnik-gradnja-cerkva> (pridobljeno 1. 3. 2024).

Literatura

Benedik, Metod; Trunkelj, Franc. 2012. *Mati mnogih cerkva. Župnije ljubljanske nadškofije v sliki in besedi*. Ljubljana: Družina.

Bernik, Stane; Prešeren, Damjana. 2001. *20. stoletje: arhitektura od moderne do sodobne: vodnik po arhitekturi*. Ljubljana: Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije.

Blagajne, Dušan. 1994. Ivan Vurnik, arhitekt. *Arhitektov bilten* 24, posebna številka: 119–124.

Cvelfar, Bojan. 2017. *Srbska pravoslavna cerkev na slovenskem med svetovnima vojnama*. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino in Arhiv Republike Slovenije.

Di Battista, Alenka. 2015. Dela arhitekta Hermana Husa za jugoslovansko salezijansko provinco v obdobju med obema vojnama. *Acta historiae artis Slovenica* (Redovna umetnost in njen kontekst) 20, št. 2: 111–136.

Fabiani, Maks. 1899. *Regulacija deželnega stolnega mesta Ljubljane*. Dunaj: samozaložba.

Ferenc, Tone. 1999. Štetje prebivalstva Ljubljanske in Reške pokrajine 1941. leta. V: *Gestrinov zbornik*, 485–495. Ur. Darja Mihelič. Ljubljana: ZRC SAZU.

Hrausky, Andrej; Koželj, Janez. 2007. *Arhitekturni vodnik po Ljubljani, 107 izbranih stavb*. Ljubljana: Darila Rokus.

Hrausky, Andrej; Koželj, Janez; Prelovšek, Damjan. 2006. *Jože Plečnik: Dunaj, Praga, Ljubljana*. Ljubljana: Cankarjeva založba.

Hrausky, Andrej; Koželj, Janez; Prelovšek, Damjan. 1996. *Plečnikova Ljubljana, vodnik po arhitekturi*. Ljubljana: Ljubljanska banka, Dessa.

Kavčič, Mateja; Bobek, Katarina; Zupančič, Matej. 2014. Ohranjanje stavbne dediščine – arhitekti, gradbeniki in še kdo. V: *Sto let v dobro dediščine*, 99–120. Ur. Tatjana Adamič in Nataša Gorenc. Ljubljana: Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije.

Kodrič, Similjana; Palac, Natalija. 1986. *Šolske sestre svetega Frančiška Kristusa Kralja. Zgodovina – poslanstvo – življenje*. Maribor: Mariborska provinca šolskih sester; Celovec: Koroška provinca šolskih sester; Trst: Tržaška provinca šolskih sester.

Kolar, Bogdan. 2014. Cerkevno dogajanje v Ljubljani med svetovnjima vojnama. *Studia Historica Slovenica* 14, št. 2/3: 357–377.

Koršič Zorn, Verena. 2000. *Župnija sv. Petra v Ljubljani*. Ljubljana: Družina.

Krajevni leksikon dravske banovine: krajevni repertorij z uradnimi, topografskimi, zemljepisnimi, zgodovinskimi, kulturnimi, gospodarskimi in tujskoprometnimi podatki vseh krajev dravske banovine. 1937. Ljubljana: Uprava Krajevnega leksikona dravske banovine.

Krečič, Peter. 1991. *Plečnikova Ljubljana*. Ljubljana: Cankarjeva založba.

Krečič, Peter. 1992. *Jože Plečnik*. Ljubljana: Državna založba Slovenije.

Krečič, Peter. 1995. Sveti Krištof in sveta Ciril in Metod. V: *Naš Bežigrad: župnija sv. Cirila in Metoda Ljubljana Bežigrad ob šest-*

desetletnici 1934–1994. Ur. Regalat Razbočan, Peter Krečič, Sabina Kreft, 78–94. Ljubljana: Župnijski urad Ljubljana-Bežigrad.

Kregar, Jože. 2016. *Moščanska kronika: obširen vpogled v zgodovino kraja in župnije*. Ljubljana: Didakta.

Kušar, Domen. 2019. Razumevanje arhitekturnih posebnosti cerkve sv. Mihaela na Barju arhitekta Jožeta Plečnika v luči kronike gradnje. *Bogoslovni vestnik* 79, št. 1: 225–236.

Lavrič, Ana; Resman, Blaž. 2012. Ljubljanska cerkev sv. Krištofa za Bežigradom. *Kronika* 60, št. 1: 7–22.

Lazarini, Franci. 2019. »Prekrasni arhitektov sen o našem Pantheonu«. *Studia universitatis hereditati* 7, št. 1: 63–77.

Ljubljana je dobila novo kavarno. 1936. *Kronika slovenskih mest* 3: 24–25.

Mihelič, Breda. 1983. *Urbanistični razvoj Ljubljane*. Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete v Ljubljani in Partizanska knjiga TOZD Založba.

Mihelič, Breda. 2008. Maks Fabiani in dunajski urbanizem na prelomu 19. stoletja. *Urbani izziv* 19, št. 1: 5–10, 129–133.

Mihevc, Bibijana. 2000. Kartografska upodobitev in razvoj Ljubljane na izbranih načrtih od 16. do sredine 20. stoletja. V: *Ljubljana: geografija mesta*, 11–24. Ur. Valentina Brečko Grubar et al. Ljubljana: Ljubljansko geografsko društvo, Založba ZRC, ZRC SAZU.

Petelin, David; Osmanagić, Danijel; Šafarič, Aleš; Žnideršič, Milena; Lampe, Aleš. 2022. *Zlata doba ljubljanskega meščanstva na starih razglednicah*. Ljubljana: Inštitut IZRA.

Plečnik, Jože. 1929. Studija regulacije severnega dela Ljubljane. *Dom in svet* 42, št. 3: 91.

Porok, Ana. 2018. Pregled urbanističnega razvoja Ljubljane. V: *Zgodovina Ljubljane, od kolišč do zelene prestolnice*. Ur. Mojca Ferle. Ljubljana: Mestni muzej, Muzeji in galerije mesta Ljubljane.

Rus, Jože. 1934. Ljubljanske župnije v sliki in številki. *Kronika slovenskih mest* 1, št. 2: 88–91.

Stele, France. 1933. Hram Slave pri sv. Krištofu. *Dom in svet* 46, št. 1–2: 64–71.

Šumi, Nace. 1980. *Ljubljana*. Beograd: Jugoslovenska revija.

Tomažič, France. 1937. Talni načrt mesta Ljubljane. *Kronika slovenskih mest* 4, št. 2: 88–101.

Vrišer, Igor. 1956. *Razvoj prebivalstva na območju Ljubljane*. Ljubljana: Kronika.

Žganec, Ines. 2019. Arhitekt France Tomažič (1899–1968). Iz megle Parnasa v živo življenje. Magistrsko delo. <https://repositorij.uni-lj.si/lzpisGradiva.php?lang=slv&id=108305> (pridobljeno 1. 3. 2024).

Spletni viri

Krečič, Peter. 2013. Spominski park Navje. DEDI - digitalna enciklopedija naravne in kulturne dediščine na Slovenskem, 1. marec. [Http://dedi.si/dediscina/481-spominski-park-navje](http://dedi.si/dediscina/481-spominski-park-navje) (pridobljeno 1. 3. 2024).

Lazarini, Franci; Murovec, Barbara. 2012. Župnijska cerkev sv. Petra. Pot po baročni Ljubljani, virtualna razstava sakralnih spomenikov, april. [Http://barok.zrc-sazu.si/Spomeniki/Peter.aspx](http://barok.zrc-sazu.si/Spomeniki/Peter.aspx) (pridobljeno 1. 3. 2024).

Mrevlje, Neža. 2019. Nedokončana Plečnikova stavba, ki ni nikoli služila svojemu namenu. Siol, 8. marec. [Https://siol.net/trendi/kultura/nedokoncana-plecnikova-stavba-ki-ni-nikoli-sluzila-svojemu-namenu-foto-492184](https://siol.net/trendi/kultura/nedokoncana-plecnikova-stavba-ki-ni-nikoli-sluzila-svojemu-namenu-foto-492184) (pridobljeno 1. 3. 2024).

Osmanagić, Danijel. 2016. Pravoslavna cerkev v Ljubljani. Zgodovinanadlani, 9. september. <https://zgodovinanadlani.si/pravoslavna-cerkev-v-ljubljani/> (pridobljeno 1. 3. 2024).

Petrič, Franci. 2012. Župnijska cerkev sv. Družine. Župnija Ljubljana Moste, 1. marec. <https://zupnija-lj-moste.rkc.si/index.php/content/display/12/predstavitev/20> (pridobljeno 1. 3. 2024).

Church Architecture in Ljubljana in the Interwar Period (1918–1941)

Summary

After the First World War, Ljubljana became part of the new Kingdom of Yugoslavia and finally established itself as the Slovenian centre. With the new Yugoslav state, the long-standing aspirations of Slovenian national emancipation were at least partially fulfilled, which gave impetus to the accelerated modernisation of Ljubljana, which was becoming a modern city that was rapidly expanding in both area and population. In 1935, due to intensive construction activity, some of Ljubljana's surrounding villages were officially incorporated into the city as a single administrative area of the then Municipality of Ljubljana. Ljubljana became the third largest city in Yugoslavia. The Slovenian bourgeoisie reached its peak in the 1930s. Slovenian self-confidence was also reflected in the development of the church organisation and the lively construction activity. In addition to the Municipality of Ljubljana, which was also involved in the construction of large complexes of workers' housing, various public funds and, naturally, church institutions were decisive factors in the creation of Ljubljana's new urban image, while in terms of design, Ivan Vurnik (1884–1971) and Jože Plečnik (1872–1957), the holders of the university architecture chairs, contributed important initiatives, alongside other planners. It is therefore understandable that the interwar development of church architecture in Ljubljana, which was closely linked to the wider Central European area, especially through Vienna, was also strongly influenced by the work of Plečnik and Vurnik, the protagonists of the newly founded Technical School at the University, from which the label of

the Ljubljana School of Architecture later grew. In the span of twenty years, Ljubljana was marked by new churches and other buildings associated with the Catholic Church. The main reason for the increased need to build new religious buildings was the increase in population and the creation of new parishes in Ljubljana. The architect Jože Plečnik, who was also the most acceptable to the city authorities, had a decisive say in the construction of church buildings, while the architect Herman Hus, a generation younger and better known as the author of the so-called Little Skyscraper, also established himself as a builder of church buildings. Church buildings reflect not only the purely spatial need for a covered, sacred and circumscribed ritual space, but also the spirit of the time in which they were conceived. This is evident from the advances in construction and technology, the many coexisting artistic styles, the political power of religious subjects and spatial domination. From the very beginning of medieval cities, church spires have visually marked the urban silhouette and represented height accents. Until the Second World War, churches and the space around them also represented, in the classical architectural language, the symbolic centre of a town, a village or an urban quarter. With the construction of many new church buildings in the interwar period, Catholicism in Ljubljana reached its spatial zenith.